

UWARUNKOWANIA EKONOMICZNE, SPOŁECZNE I NARODOWOŚCIOWE NA TERENIE UKRAINY ZACHODNIEJ w II połowie XIX wieku

Przed I wojną światową Galicja Wschodnia stanowiła integralną część Monarchii Austro-Węgierskiej. Przed podziałem I Rzeczypospolitej ta ziemia była częścią państwa polskiego, która została tzw. Kresy Wschodnie. Galicyjski przestrzeń społeczną był pełen wspólnot wielokulturowych i wielonarodowych. Było wiele problemów społecznych, które powstały głównie w wyniku trudnej sytuacji gospodarczej i nałożyły się konfliktami etnicznymi.

W XIX wieku trzy narody (Ukraińcy, Polacy i Żydzi) miały procesy związane z tworzeniem nowoczesnych narodów. Oddala się od feudalnych form zarządzania sprzyjała przejścia do bardziej liberalnej polityki społecznej. To był ważnym czynnikiem, który przyspieszył procesy nation building wśród Ukraińców i Żydów. Również ważną rolę w tych procesach odegrała sytuację gospodarczą i społeczną w Galicji Wschodniej, że czas. Oprócz tego na terenie Sytuację komplikuje "dziel i rządź" polityki, która była wykonywana przez Monarchii Austro-Węgierskiej.

Słowa kluczowe: Galicja Wschodnia, wielokulturowość, procesy budowania narodu.

Перед Першою світовою війною Східна Галичина становила невід'ємну частину Австро-Угорської імперії. Перед поділами I Речі Посполитої ця земля була частиною польської держави, так звані Східні креси. Галицький соціальний простір заповнювали багатокультурні та багатонаціональні спільноти. Виникло багато соціальних проблем, в основному пов'язаних із непростою економічною ситуацією, що накладалась на етнічні конфлікти.

У XIX ст. три етноси (українці, поляки та євреї) пройшли процеси, пов'язані із формуванням сучасних націй. Відхід від феодальних форм управління сприяв переходу до більш ліберальної соціальної політики. Це було важливим фактором, який прискорив процеси державотворення серед українців, і євреїв. Крім того, важливу роль у тих процесах відіграла соціально-економічна ситуація у тогочасній Східній Галичині. Також ситуацію ускладнювала політика «розділяй і володарюй», яка проводилася Австро-Угорською імперією.

Ключові слова: Східна Галичина, багатокультурність, процеси націотворення.

Before World War I Eastern Galicia constituted an integral part of the Austro-Hungarian Empire. Before the partitions of the First Polish Republic this land was part of the Polish state which has been so-called Eastern Borderlands (Kresy Wschodnie). Galician social space was full of multicultural and multiethnic communities. There were many social problems which mainly arose due to a difficult economic situation and overlapped with ethnic conflicts.

In the nineteenth century three nations (Ukrainians, the Poles and Jews) were passing the processes associated with creating of modern nations. The moving away from the feudal forms of management was conducive to a transition into a more liberal social policy. It was an important factor which accelerated the nation building processes among Ukrainians and Jews. Also an important role in these processes played the economic and social situation in Eastern Galicia that time. In addition this complex situation was complicated by the "divide and rule" policy which was pursued by the Austro - Hungarian Empire.

Keywords: Eastern Galicia, multiculturalism, processes of nation-building.

W latach 1795-1797 do Królestwa Galicji i Lodomerii z Księstwem Oświęcimskim oraz Zatorskim wchodzącego w skład Monarchii Habsburskiej przyłączono Galicję Wschodnią.

W II połowie XIX wieku Monarchia dzieliła się na gubernie, a gubernie na obwody. Miejscowa ludność musiała dostosować się do zmian politycznych np.: faktu iż językiem urzędowym

stał się niemiecki, wyłącznym źródłem prawa i najwyższym sędzią był panujący monarcha (on także mianował świeckich dostojników, duchownych i rządzących w jego imieniu daną prowincją gubernatorów). W roku 1867 doszło do połączenia unią personalną Austrii i Węgier tworząc Cesarstwo Austro-Węgierskie. Galicja w tym samym roku zyskała statut autonomii. W praktyce, oznaczała ona autonomię polską ze względu na większość ziemian – Polaków. Zostało także utworzone w Wiedniu stanowisko Ministra Galicji. Konstytucja z 1867 roku gwarantowała m.in. wolność osobistą obywateli, równe prawa w posługiwaniu się językiem ojczystym np. w szkole oraz urządach. Dlatego Polacy zamieszkujący Galicję nazywali ją swoim narodowym Piemontem. Była to nawiązanie do Piemontu we Włoszech, od którego rozpoczęło się zjednoczenie Włoch. Ukazy wydane w Imperium Rosyjskim z 1863 i 1876 roku zatrzymały rozwój nowoczesnego narodu ukraińskiego. Ukraińcy podobnie jak Polacy, zaczęli określać Galicję mianem swojego Piemontu.

Wielokulturowość i wieloetniczność w przestrzeni politycznej Galicji Wschodniej

Tereny Galicji Wschodniej możemy uznać za swoistego rodzaju laboratorium narastających dynamicznie w XIX wieku procesów kształtowania się świadomości narodowej na tym wieloetnicznym i wielonarodowym obszarze. Tradycja, język, religia stawały się determinantami owego procesu. Nakładały się one na problemy społeczne i ekonomiczne z jakimi borykała się ludność tego obszaru. *Bieda galicyjska* częściej dzieliła niż jednoczyła mieszkańców tych terenów. Różnice kulturowe wyraźnie oddzielające poszczególne grupy etniczne przekształcały się w coraz ostrzejsze konflikty polityczne. Temu zjawisku sprzyjało tworzenie się partii i organizacji społeczno – kulturalnych o zabarwieniu nacjonalistycznym. Nacjonalizm na przełomie XIX i XX wieku był istotnym czynnikiem mobilizacyjnym zmierzającym do silniejszego artykułowania racji, dążeń i praw do niepodległości wielu narodów.

Ówczesni politycy Cesarstwa Austro-Węgierskiego umiejętnie rozgrywali spór pomiędzy romantyczno – narodową wizją odbudowy *wielkiej przedrozbiorowej Polski*, a rodzącym się nacjonalizmem ukraińskim wyrażającym polityczną wolę autonomii – w

perspektywie utworzenie wolnego państwa ukraińskiego. Do tych dwóch koncepcji o skrajnie różnych celach politycznych należałoby włączyć trzeci, etniczny podmiot na tych ziemiach – Żydów. Zachodzące wewnątrz tej społeczności procesy polityczne można byłoby ogólnie ująć w dychotomię kierunków działań. Pierwszy – zachowawczy, czyli trwanie w tradycji i getcie kulturowym. Drugi – przyjmujący różne odcienie ideologiczne, dążył do wyrwania się z owej gettoizacji i poddania procesom modernizacyjnym. Nowe ideologie syjonizm i socjalizm pozyskiwały coraz więcej zwolenników wśród Żydów mieszkających na terenach Galicji Wschodniej.

Analiza austriackich spisów ludności od II połowy XIX wieku do wybuchu I wojny światowej wyraźnie wykazuje, iż do trzech największych mniejszości zamieszkujących ten teren należeli: Polacy, Rusini i Żydzi¹⁷. Formuła owych spisów ludności nie pozwala jednak na precyzyjne określenie liczby mieszkańców tych terenów.¹⁸ Krytycznej analizy spisów dokonał badacz Maciej Kozłowski: *austriackie spisy ludności nie wyróżniały narodowości jako takiej, lecz posługiwały się dwoma nie zawsze pokrywającymi się kryteriami: językiem i wyznaniem. Ponieważ nie uznawano odrębnego języka (czy też narodowości) żydowskiej, a przytłaczająca większość Żydów podawała jako język – polski, toteż statystyka według tej kategorii przedstawiała się dla Polaków bardzo korzystnie i te dane podawano najczęściej w polskich pracach*¹⁹.

¹⁷ Zob. K. Zamorski, *Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji*, Kraków – Warszawa 1989, s. 70-71, J. Hoff, *Mieszkańcy małych miast Galicji Wschodniej w okresie autonomicznym*, Rzeszów 2005; s. 11-59; K. Broński, *Rozwój gospodarczy większych miast galicyjskich w okresie autonomii*, Kraków 2003, s. 70-75.

¹⁸ Przykładem może być analiza spisu ludności z 1910. Określa on iż ziemie późniejszego województwa lwowskiego zamieszkiwało 2 866 321 osób z czego 337 844 to Żydzi. Stanowili oni 11,8 % populacji tego rejonu będąc trzecią co do wielkości narodowością na tym obszarze. W. Wierzbieniec, *Żydzi w województwie lwowskim w okresie międzywojennym. Zagadnienia demograficzne i społeczne*, Rzeszów 2003, s. 49. *Według austriackiego rejestru z 1910 r. miasto zamieszkiwało 57 tys. Żydów, spośród których 30 tys. (53 %) wskazywało jako swój język ojczysty jidisz, zaś pozostali polski albo niemiecki.* G. Mazur, *Życie polityczne polskiego Lwowa 1918-1939*, Kraków 2007, s. 18.

¹⁹ M. Kozłowski, *Zapomniana wojna. Walki o Lwów i Galicję Wschodnią 1918-1919*, Bydgoszcz 1999, s. 87.

Galicję zamieszkiwała także ludność Ormiańska. W Encyklopedji Samuela Olgelbranda stwierdzono, iż uległa ona już prawie całkowicie procesowi polonizacji, lecz zachowała odrębne wyznanie ormiańsko-katolickie²⁰.

W uproszczeniu, zwykło się także, przypisywać Polakom wyznanie katolickie, a Ukraińcom grekokatolickie. Taki podział sprawdzałby się w praktyce, gdyby nie obecność około pół miliona łacinników podających język ruski i deklarujących wyznanie rzymskokatolickie. Dodatkowo sytuację komplikowało 200 tysięcy grekokatolików deklarujących jako język ojczysty polski. Uważali ich za swoich zarówno Ukraińcy jak i Polacy²¹.

Ziemie wchodzące w skład utworzonego w II RP województwa lwowskiego, posiadały na początku XX wieku przewagę Polaków nad Ukraińcami ze względu na miasto Lwów. Było ono na przełomie XIX i XX wieku swoistego rodzaju tygłem kulturowym w którym większość stanowili Polacy.²²

Ukraińcy podlegali silnym wpływom polskim. Część z nich ulegała polonizacji lub częściowej akulturacji. Proces ten można prześledzić chociażby na przykładzie stosunków społecznych jakie ukształtowały się na wsi. Właściciel ziemski Polak, oddawał w dzierżawę ziemię chłopom najczęściej Ukraińcom. Polacy w większości zatrudnieni w urzędach państwowych obsługiwali owych ukraińskich interesantów. Swoistą funkcję polonizacyjną i akulturacyjną spełniał system oświatowy²³. Proces polonizacji dał się dostrzec nawet wśród duchowieństwa unickiego stojącego na straży wyznania, która stała się symbolem narodowym Ukraińców w XIX wieku²⁴.

Nie bez znaczenia dla ludności ukraińskiej pozostaje postać metropolity halicko-lwowskiego obrządku grekokatolickiego z lat 1900-1944, Andrzeja Szczeptyckiego²⁵.

²⁰ S. Olgelbrand, *Encyklopedia powszechna*, Warszawa 1860, t. II. IX, s. 519-520; Por. Hrycak, *Prorok we własnym kraju...*, s. 29.

²¹ M. Kozłowski, *Zapomniana wojna...*, s. 87-88.

²² W 1910 roku mieszkało w nim 51 % rzymskokatolików, 19 % grekokatolików i 28 % Żydów. W 1918 roku Polacy stanowili 60 % mieszkańców Lwowa. A. Chojnowski i J. Bruski, *Ukraina*, Warszawa 2006, s. 47.

²³ Na temat polonizacji por. Kozłowski, *Zapomniana wojna...*, s. 44-45; A. Wilson, *Ukraińcy*, Warszawa 2004, s. 101-103.

²⁴ Por. A. Chojnowski i J. Bruski, *Ukraina*, Warszawa 2006, s. 16.

²⁵ Posiadał wpływ nie tylko na społeczność miejską, ale także wiejską i prowincjonalną. Był on „największym autorytetem duchowym i moralnym ludności ukraińskiej w Polsce, patronem ukraińskich ruchów niepodległościowych”. *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J. M.

Sytuacja gospodarcza w Galicji Wschodniej

Bez wątplenia Galicja Wschodnia pod koniec XIX wieku była terenem zacofanym gospodarczo, co rzutowało na narastanie konfliktów społecznych w powiązaniu ze sporami narodowościowymi. Wśród Ukraińców dopiero kształtowały się warstwy inteligentne i wyższe. Jarosław Hrycak stwierdza, iż w II połowie XIX wieku: *Im wyższy był procent ludności ruskiej w danej miejscowości, tym wyższy był również poziom analfabetyzmu*²⁶; *w niektórych wschodnich powiatach sięgał aż 90 %*²⁷. Różne polskie partie polityczne i ich liderzy reprezentowali czasami skrajnie odmienne opinie na temat ruchów narodowościowych wśród tej społeczności²⁸.

W roku 1848 została ogłoszona reforma uwłaszczeniowa chłopów. Nie oznaczało to jednak końca problemów pomiędzy chłopem, a właścicielem ziemskim. Przyczyną konfliktów między dworem, a wsią pozostawały najczęściej serwituty²⁹. Władysław Serczyk zwraca uwagę, iż pomimo stosowania powszechnie tradycyjnej technologii produkcji rolnej, poziom uprawy roli był w Galicji wyższy niż w Rosji³⁰. Jednak dopiero w latach siedemdziesiątych XIX wieku zaczęto stosować na szeroką skalę płodozmian w gospodarstwach chłopskich³¹.

Majchrowskiego, przy współpracy G. Mazura i K. Stepana, Warszawa 1994, s. 207-208.

²⁶ Na temat analfabetyzmu por. A. Wilson, *Ukraińcy*, Warszawa 2004, s. 101-103.

²⁷ J. Hrycak, *Prorok we własnym kraju...*, Warszawa 2010, s. 34.

²⁸ Zob. J. Tomaszewski, „Kresy wschodnie w polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku” [w:] *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku. Między Polską etniczną a historyczną*, t. VI, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź 1988, s. 97-116.

²⁹ Władysław Serczyk podaje, że: „W Galicji do końca XIX w. chłopci utracili na rzecz panów przeszło 3,5 mln morgów gruntów serwitutowych, nie mówiąc już o 15 mln reńskich, które musieli wydać na przedłużające się procesy sądowe w tych sprawach. Powiększała się stale liczba chłopów bezrolnych, a jednocześnie umacniały się gospodarstwa zamożniejszych”. W. A. Serczyk, *Historia Ukrainy*, Wrocław 1979, s. 264.

³⁰ Pod koniec XIX wieku na polach wschodnio-galicjskich, na Bukowinie i Zakarpaciu w gospodarstwach rolnych, głównie wielko-obszarowych, pracowało około 200 000 różnych typów maszyn rolniczych W. A. Serczyk, *Historia Ukrainy*, Wrocław 1979, s. 264.

³¹ Tragiczny obraz rzeczywistości galicyjskiej z drugiej połowy XIX wieku dał ekonomista Stanisław Szczepanowski (1846-1900). Pisał między innymi: *panuje u nas przerażający brak zdrowego i odpowiedniego pożywienia dla całej ludności. Stosunkowo znaczna*

Istotnym problemem było przeludnienie wsi³². Nadmiaru siły roboczej nie wchłaniał słabo rozwijający się przemysł, a rynek pracy w miastach niewiele różnił się od wiejskiego. Bezrobocie, nadwyżka pracowników najemnych obniżały wartość siły roboczej i tym samym pogłębiały różnice pomiędzy różnymi warstwami i klasami społecznymi. Narastające wewnątrz społeczności wiejskiej rozwarstwienie w wielu przypadkach przeradzało się w konflikty społeczne w tym także w spory na tle narodowościowym. Rząd austriacki nie podejmował zbyt licznych działań w celu zmiany tej sytuacji. Co więcej, przemysł w Galicji musiał stawiać czoła bujnie rozwijającej się gospodarce w sąsiednich Czechach i krajach austriackich. W wielu gałęziach produkcji przegrywał tę konkurencję, co powodowało podupadanie kolejnych zakładów³³. Znaczne nadzieje w Galicji pokładano z wybudowaniem w 1861 roku linii kolejowej łączącej Lwów z Krakowem i Wiedniem. Jednak jak stwierdza Władysław Serczyk: (...) nie przyspieszyło to rozwoju gospodarczego Galicji Wschodniej. Przeciwnie, spowodowało większy jeszcze niż dotychczas napływ tanich towarów przemysłowych z Austrii i Czech³⁴. Wyjątkiem pozostawał przemysł naftowy, który rozwijał się od lat sześćdziesiątych XIX wieku

konsumpcja alkoholu i tytoniu w niczym tego braku nie wynagradza St. Szczepanowski, *Nędza Galicji w cyfrach i program energicznego rozwoju gospodarstwa krajowego*, Lwów 1888; [za:] Serczyk, s. 265.

³² St. Szczepanowski na temat chłopów galicyjskich stwierdza: (...) że jego pożywienie nie dochodzi ani do połowy tej ilości, co pożywienie w zachodniej Europie. Przeciętny Galicjanin pracuje za ćwierć, a je za pół człowieka. (...) Galicjanin kiepsko pracuje, bo się nędznie żywi, a nie może się żywić lepiej, bo za mało pracuje. - *Jest to zakłete koło*. Szczepanowski, *Mysli o odrodzeniu narodowym*, wydanie trzecie uzupełnione z życiorysem i portretem autora. Pośmiertnego wydawnictwa zbiorowego *Pisma i przemówienia*, Lwów – Warszawa 1923, t. I., s. 72.

³³ Podobną opinię wyraża Kazimierz Odrzywolski jako obrońcą Stanisława Szczepanowskiego w procesie przeciwko niemu: (...) Szczepanowski nie był jak mu zarzucany «fantastą» w swych projektach, o czym świadczą jego osiągnięcia jako eksperta w sprawach planowania gospodarczego i budżetowego. Niepowodzenia Szczepanowskiego spowodowane było tym, że nie brał pod uwagę w dostatecznym stopniu nierzeczywistości ludzkiej, a na dodatek rząd krajowy wykazywał inicjatywę tylko w ściąganiu podatków od przedsiębiorców, nie zaś w torowaniu im drogi polityką kredytową. St. Borzym, *Stanisław Szczepanowski, Idea polska. Wybór pism.*, Warszawa 1988, s. 8.

³⁴ W. A. Serczyk, *Historia Ukrainy...*, s. 264.

w rejonie Krosna i Borysławia. Dawał on wówczas 5 % światowej produkcji ropy naftowej. Dobrze prosperował przemysł gorzelniany. Pod koniec XIX wieku rosła także liczba tartaków z wykorzystaniem siły pary wodnej. Zdarzały się nawet przypadki inwestowania w przemysł drzewny austriackiego kapitału. Wraz z powstaniem linii kolejowej *We Lwowie i Stanisławowie powstały warsztaty remontowe taboru kolejowego i kilka zakładów przemysłu maszynowego. O innym wielkim przemyśle nawet nie można było marzyć. Panujące stosunki powodowały, że najpewniejsza stawała się karjera urzędnicza. Dla Ukraińców była ona prawie zupełnie niedostępna*³⁵.

Problemy ekonomiczne, społeczne oraz wiążące się z nimi konflikty narodowościowe nie uległy rozwiązaniu w XX stuleciu. W pierwszych dziesięcioleciach XX wieku nie zaszły znaczniejsze zmiany sprzyjające poprawie kondycji gospodarczej Galicji zachodniej w porównaniu z dynamiką rozwoju II połowie XIX wieku. *Przygniatająca większość ludności ukraińskiej (95 %) była zatrudniona w rolnictwie*³⁶. Własność ziemską znajdowała się aż w 40 % w rękach wielkich posiadaczy. Dominowali wśród nich Polacy i instytucje kościelne³⁷. Nie uległa poprawie sytuacja chłopów we wsiach. Ludność wiejska obok wielu problemów narażona była na nękające ją liczne epidemie³⁸. Nie powodowały one jednak spadku przyrostu naturalnego³⁹, który wciąż stymulowany był wysoką liczbą urodzeń. W roku 1900 w porównaniu do roku 1890 zwiększyła się liczba ludności Galicji o 687 722 osoby⁴⁰. Wzrastała emigracja za ocean m.in. do: Stanów Zjednoczonych, Kanady, Ameryki Łacińskiej, ale także do Ukrainy Prawobrzeżnej. Około

³⁵ Tamże, s. 265.

³⁶ Tamże, s. 312.

³⁷ A. Chojnowski i J. Bruski, *Ukraina...*, s. 15.

³⁸ *To wszystko odbija się na cyfrach śmiertelności, że skutkiem epidemii i chorób przeciętna długość życia w Galicji wynosi tylko 27 lat, podczas gdy w Anglii 41 lat, (...) Porównanie Galicji z Kongresówką najlepiej dowodzi, że nadmierna śmiertelność w Galicji jest spowodowana wyłącznie brakiem pożywienia, lub co wychodzi na to samo, brakiem zarobku dla zwiększającej się ludności.* Szczepanowski, *Mysli...* s. 74.

³⁹ *Z wszystkich czynników najobficiej jesteśmy zaopatrzeni w ludzi. Mamy mało roli, mało pieniędzy, ale ludzi pod dostatkiem, tyle, że dotychczas nie wiemy co z nimi robić.* Szczepanowski, *Mysli...*, s. 96.

⁴⁰ *Encyclopedia of Jewish Communities, Poland*, Yad Vashem, Jerusalem 1980, vol. II, s. 972.

200 000 osób wyjechało pod koniec XIX wieku z Galicji Wschodniej i Północnej Bukowiny⁴¹. Wzrastała także liczba inteligencji, jednak z wyraźną tendencją mniejszej dynamiki wzrostu wśród społeczności ukraińskiej.

Ogólnie, w Galicji wschodniej często ludziom brakowało pracy i środków do życia. Pracownicy najemni w tym także robotnicy pracowali w trudnych warunkach często zatrudniani w 16 godzinnej dniówce.

Ukraińcy

Druga połowa XIX wieku przyniosła intensyfikację procesów rozwoju ruchów narodowych wśród Ukraińców. Jednym z nich byli moskalofile⁴². Tak jak wynika z wcześniej przytoczonego cytatu Rusini upatrywali perspektywę odrodzenia narodowego u boku Rosji. Przewodził im historyk Denis Zubrycki, który między innymi wypowiadał się negatywnie na temat przejścia przez ukraiński język literacki, języka ludowego oraz wypowiadał się przeciw zniesieniu pańszczyzny. Działalność moskalofilów i ich hasło: jedności narodu rosyjskiego, budziło ogromny niepokój wśród polityków w Wiedniu⁴³. W 1900 r. powstała *Rusko-Narodowa Partia, identyfikująca Rusinów z Rosjanami*⁴⁴.

Inną grupę stanowili Ukrainofile, zwolennicy tej koncepcji również obiecywali miejscowej ludności rusińskiej włączenie do szerszej społeczności [etnicznej] – w ich wersji – *ziemie «od Karpat po Kaukaz»*⁴⁵.

Wśród Ukraińców znaczną część stanowili ci, którzy utożsamiali się z Austro-Węgrami. *Wielu Rusinów należało do kategorii «Kaisertreue» – dosłownie «wiernych poddanych cesarza»*⁴⁶. Badacz problemu Andrew Wilson wyjaśnia, że w ten sposób władze Cesarstwa Austro-Węgierskiego starały się równoważyć przewagę wpływów polskich w Galicji⁴⁷.

Przynajmniej do końca XIX wieku zwykło się nazywać Ukraińców Rusinami⁴⁸. Michał Hruszewski, jeden z najwybitniejszych

ukraińskich historyków tego okresu, w czasie swojego pobytu we Lwowie skutecznie zwalczał używanie terminu «Rusini» zamiast «Ukraińcy», co z kolei godziło w pogląd lansowany przez moskalofilów o rzekomej tożsamości pojęć «Rusini» i «Rosjanie»⁴⁹. Prowadziło to do konfliktu wewnątrz Ukraińców w sposobie definiowania swojego narodu i jego przyszłości.

Zasługą narodowców-liberałów, którzy deklarowali pełną lojalność wobec Austro-Węgier, było utworzenie pierwszego ukraińskiego teatru zawodowego we Lwowie w 1864 roku. Dalsza ich działalność zaowocowała utworzeniem w 1892 roku Towarzystwa Naukowego im. Tarasa Szewczenki⁵⁰.

Lata 80. przyniosły rozłam w środowisku liberałów. Podzielili się na dwa obozy: radykalny zbliżający się do socjalizmu i obóz opowiadający się za pełną współpracą z rządem Austro-Węgier. Na czele tego pierwszego stali Iwan Franko i Michał Pawłyk. Obaj wywodzili się ze środowiska chłopskiego. Wspólna znajomość jeszcze z lat studiów przetrwała lata. Wraz z Waławem Budzynowskim i Cyrylem Tryłowskim zakładają w 1890 roku Ukraińsko-Ruską Partię Radykalną. W wydawanej przez nich gazecie *Naród* dużo uwagi poświęcali sytuacji chłopstwa ukraińskiego w Galicji. W swoim programie politycznym nawoływali między innymi do poprawy ich bytu, przyznania im praw politycznych oraz wyłączenia wielkich właścicieli ziemskich⁵¹. Na przełomie lat 1896 i 1897 doszło do wyłonienia się z URPR Ukraińskiej Partii Socjalno-Demokratycznej. Z początku nie odgrywała ona większej roli⁵².

W 1899 liberałowie w połączeniu z narodowcami utworzyli Ukraińskie Stronnictwo Narodowo-Demokratyczne. Odrzucało ono jakąkolwiek współpracę z Polakami. Przybrało silnie narodowy charakter. Rozwiązanie problemu upatrywano w połączeniu Galicji Wschodniej z Ukrainą Naddnieprzańską i przyłączeniu ich jako autonomicznej części do Austro-Węgier. W kwietniu 1908 roku opracowano projekt porozumienia między Kołem Polskim i Klubem Ukraińskim. Ukraińcy rezygnowali z: żądania podziału Galicji, postulatu utworzenia oddzielnego uniwersytetu. W zamian strona polska obiecała: swobodny dostęp dla Ukraińców do administracji

⁴¹ Tamże, s. 264. Na temat emigracji i diaspory ukraińskiej zob. A. Wilson, *Ukraińcy...*, s. 118-120.

⁴² Na temat moskalofilów i ukanofilów zob. Tamże, s. 107-109.

⁴³ Zob. W. A. Serczyk, *Historia Ukrainy...*, s. 282; M. Kozłowski, *Zapomniana wojna...*, s. 62-72; G. Mazur, *Życie polityczne...*, s. 19.

⁴⁴ G. Mazur, *Życie polityczne...*, s. 19.

⁴⁵ A. Wilson, *Ukraińcy...*, s. 109.

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ Zob. Tamże.

⁴⁸ Tamże, s. 40.

⁴⁹ W. A. Serczyk, *Historia Ukrainy...*, s. 286.

⁵⁰ W. A. Serczyk, *Historia Ukrainy...*, s. 283.

⁵¹ Tamże, s. 285; A. Chojnowski i J. Bruski, *Ukraina...*, s. 18-22.

⁵² Por. G. Mazur, *Życie polityczne...*, Kraków 2007, s. 18.

krajowej, oraz stanowisk wiceprezesa Rady Szkolnej Krajowej, Sądu Apelacyjnego, wicemarszałka Sejmu oraz dwóch wysokich stanowisk urzędniczych w Ministerstwie Oświaty i Ministerstwie dla Galicji; utworzenie katedr z ukraińskim językiem wykładowym na Uniwersytecie Lwowskim i innych ośrodków edukacyjnych. Zastrzelenie przez Mirosława Siczyńskiego (członka UPSD) namiestnika Andrzeja Potockiego⁵³ 12 IV 1908 roku położyło kres realizacji tego projektu⁵⁴. Ostatecznie porozumienie zostało powtórnie zawarte w 1914 roku.

Żydzi

Żydzi stanowili 11,8% populacji na ziemiach wchodzących w skład późniejszego województwa lwowskiego w austriackim spisie ludności z 1910 roku. Stanowili trzecią co do wielkości narodowość na tym obszarze⁵⁵. W latach osiemdziesiątych XIX wieku jeden Żyd przypadał na dziewięciu mieszkańców Galicji, a we Lwowie jeden na trzech mieszkańców miasta⁵⁶. W drugiej połowie XIX wieku w dziesięciu miastach Żydzi byli burmistrzami między innymi w Brodach i Styrze. W szybkim tempie rosła liczba Żydów we Lwowie. Jeżeli w 1869 r. liczyli oni około 27 000 osób, to w 1910 roku już 57 000, to jest 28% całej ludności miasta⁵⁷. W początkowych latach 50 XIX wieku na terenie Lwowa Żydzi zintensyfikowali walkę o rozszerzenie swoich obywatelskich i politycznych praw⁵⁸.

Społeczność żydowska doświadczała w licznych przypadkach antysemitycznych wystąpień. Niektórzy żydowscy uczeni np. Efraim Blucher i Łazar Igiel – wybitni znawcy języków i literatury wschodniej zostali – usunięci z uniwersyteckich katedr. Zakazano Żydom

zatrudniania chrześcijan jako służących. Jednak w owym czasie szereg członków lwowskiej Rady miejskiej, a także przedstawiciele konserwatywnych partii politycznych występowali w obronie Żydów.⁵⁹

Uchwalenie konstytucji w 1867 roku stało się przełomowym momentem dla społeczności żydowskiej zamieszkującej Galicję. Żydów określono jako wspólnotę religijną (Religionsgemeinschaft), a nie jako narodowość (Volksstamm)⁶⁰. Nie otrzymali równych praw jako grupa, lecz zlikwidowano ich osobiste ograniczenia i uzyskali prawo do zakupu ziemi, wstępowania do cechów rzemieślniczych, zajmowania stanowisk państwowych i uniwersyteckich itp.⁶¹.

Korzystając z owych możliwości część społeczności żydowskiej dysponująca odpowiednim kapitałem zaczęła inwestować w ziemię. Grunt, a ściślej posiadanie majątku ziemskiego stanowiło w poprzednich wiekach jak i w wieku XIX formę nobilitacji w hierarchii społecznej. Osiągnięcie pozycji społecznej równej polskiej szlachcie było marzeniem niejednej dobrze sytuowanej rodziny żydowskiej. Z drugiej strony w społeczeństwie żydowskim stwarzało ono możliwości przełamywania kolejnych barier getta kulturowego. Pozwalało wychodzić poza obszar dotychczasowych zainteresowań – rzemiosła, handlu itp. Rolnictwo i praca na roli, burzyły ustalone od wieków stereotypy postrzegania Żydów. Nabywanie nowych umiejętności oraz dbanie o własny majątek ziemski stawało się wyzwaniem, któremu musieli sprostać żydowscy ziemianie. W odróżnieniu od polskiego ziemiaństwa, które najczęściej dziedziczyło swoje majątki po przodkach, żydowskie majątki ziemskie były głównie nabywane z własnych środków. Ich

⁵³ Zob. G. Mazur, *Życie polityczne...*, s. 17.

⁵⁴ W. A. Serczyk, *Historia Ukrainy...*, s. 316-317; A. Chojnowski i J. Bruski, *Ukraina ...*, s. 18-22.

⁵⁵ W. Wierzbieniec, *Żydzi w województwie lwowskim...*, s. 49.

⁵⁶ J. Hrycak, *Prorok we własnym kraju...*, s. 342.

⁵⁷ P. Wróbel, *Zarys dziejów Żydów na ziemiach polskich w latach 1880-1980*, Warszawa 1991, s. 55.

⁵⁸ Żądali zlikwidowania wydzielonych rejonów zamieszkania i zarządzeń dyrekcji policji zgodnie z którymi kierując się rzekomym polepszenia sanitarno-higienicznego stanu miasta utrzymywano żydowskie rejon. W 1865 roku namiestnik Galicji w odpowiedzi na prośbę gminy żydowskiej zezwolił na osiedlanie się poza gettem tym Żydom, którzy zgolą brody i pejsy, a także zrezygnują z tradycyjnych żydowskich strojów. Wielu Żydów, skorzystało z tego prawa. W. Mielajew, *Jewrei wo Lwowie*, Lwów 1994, s. 108.

⁵⁹ Tamże, s. 107-137.

Między innymi w tej sprawie zabrał głos polski społeczno-polityczny działacz Stanisław Tarnowski, którego trudno określić jako sympatyka żydowskiego. Stwierdził on: *Żyd nie może być lwowskim arcybiskupem, dlatego że jest Żydem, ale to nie może być powodem, który nie pozwala mu zostać burmistrzem*. J. Schall, *Historia Żydów w Polsce, na Litwie i Rusi*, Lwów 1934, s. 273.

⁶⁰ Paragraf szósty tej konstytucji zlikwidował ostatecznie odwieczne bariery getta i umożliwił Żydom osiedlanie się tam gdzie chcieli i mieli możliwości finansowe, a nie jak do tej pory przyzwolenie. Analogiczne decyzje związane z likwidacją większości ograniczeń dotyczących Żydów przyjął Sejm Galicyjski. Konstytucja z 1867 roku otworzyła narodowi żydowskiemu szerokie możliwości. W. Mielajew, *Jewrei...*, s. 108.

⁶¹ J. Hrycak, *Prorok we własnym kraju...*, s. 344.

posiadacze, byli najczęściej pierwszym pokoleniem właścicieli ziemskich.

Wydane pośmiertnie pamiętniki Oskara Koflera, stanowią jedno z nielicznych źródeł pozwalających na analizę ciągle rzadko opisywanego w literaturze przedmiotu, tematu ziemiaństwa żydowskiego na terenach Galicji Wschodniej. Grupa owych ziemian stanowiła istotny procent wśród Żydów zamieszkujących ten obszar⁶². Posiadany majątek zwiększał prestiż ziemiaństwa żydowskiego, stawiało się ono autorytetem dla biedniejszych współwyznawców, którzy podziwiali ich drogę awansu społecznego jako Żydów⁶³. Pisząc o biedzie galicyjskiej nie sposób nie zgodzić się z stwierdzeniem Stanisława Szczepanowskiego, który zauważył, iż: (...) *biednemu Żydowi łatwiej było znieść biedę niż biednemu chrześcijaninowi, bo mógł liczyć na wsparcie i pomoc swej wspólnoty religijnej*⁶⁴. Społeczność żydowska od wieków praktykowała udzielanie pomocy dla biedniejszych członków gminy wyznaniowej i potrzebujących współbraci w wierze. Istotną rolę w tej mierze spełniała gmina żydowska oraz żydowskie stowarzyszenia dobroczynne.

Fakt stosunkowo silnej w porównaniu z innymi grupami narodowościowymi aktywności społecznej wśród żydowskiego społeczeństwa, mógł stanowić element zazdrości, który w skrajnych przypadkach prowadził do aktów antysemityzmu. Osadzone na tradycji religijnej

nakazy i zakazy realizowane głównie przez ortodoksyjnych Żydów wyróżniały ich wyraźnie od ogółu społeczeństwa chrześcijańskiego, które dokonywało stereotypowych ocen życia codziennego tej społeczności. Powierzchnowa znajomość tradycji i religii żydowskiej sprowadzająca się najczęściej do postrzegania inności w stosunku do tradycji chrześcijańskiej, w tym utrzymujące się od średniowiecza przesady, sprzyjały wytwarzaniu atmosfery *obcości* tego społeczeństwa żyjącego na *naszej* ziemi pozbawionego cech *swojskości*. Jeżeli dołożymy do tego kolejny stereotyp *Żyda bogacza* i *Żyda krwio pijcę*, to łatwiej można zrozumieć stosowaną przez różne ugrupowania polityczne manipulację antyżydowskimi hasłami. Używano ich dla osiągnięcia określonych celów politycznych i wizji rozwiązania problemów społecznych poprzez budowę homogenicznie narodowego państwa czy społeczeństwa lokalnego.

Powszechna bieda i brak perspektywy pracy, dotyczył wszystkich narodowości. Podobnie, epidemie lub nieurodzaj dotkliwie dotykały ludzi bez względu na wyznanie czy narodowość. Nie dziwi zatem wzajemna współpraca między różnymi społecznościami, a przynajmniej chęć do ich nawiązania w trudnych sytuacjach. Nie można byłoby realizować tych zamierzeń, bez wzajemnego zrozumienia. Doskonałym przykładem działań politycznych wspierających naród mieszkający na tej samej ziemi, było wydarzenie z roku 1907 w wiedeńskim parlamencie. *Ukraiński poseł Julijan Romanczuk domagał się uznania Żydów za oddzielny naród*⁶⁵. Lata 1867 do 1914 określa się jako najlepsze okres dla rozwoju społeczności żydowskiej w Lwowie⁶⁶.

⁶² Jak podaje Gąssowski – w 1912 roku Izraelici stanowili 22% właścicieli dóbr tabularnych w zaborze austriackim. Z kolei dr Stanisław Pawłowski, Profesor Uniwersytetu Poznańskiego – na podstawie danych katastralnych z 1912 roku powiada, że na terenie Galicji Wschodniej w rękach żydowskich właścicieli znajdowało się 16 % majątków i 14 % bezleśnej własności tabularnej, a własność żydowska była najsilniejszą po polskiej. «W jednym z powiatów (Skole) wynosi ona nawet przeszło 50% własności bezleśnej. W 4 powiatach, do których należą powiaty Lisko, Turka, Drochobycz, Zbaraż osiąga 30-40 % bezleśnej własności tabularnej, w 6 zaś powiatach, położonych nad Dniestrem i w Nadbużu 20-30 %, w 39 odsetek własności żydowskiej waha się między 0 a 20 %. Tylko w 2 powiatach nie ma wcale własności żydowskiej». O. Kofler, *Żydowskie dwory: wspomnienia z Galicji Wschodniej od początku XIX wieku do wybuchu I wojny światowej*, Warszawa 1999, s. 8-9.

⁶³ Pisząc o strukturze społecznej zawodowej Żydów galicyjskich Gąssowski zauważa, że «Żydowscy posiadacze dóbr tabularnych stanowili w jakiejś mierze odpowiednik ziemiaństwa w strukturze społecznej ludności chrześcijańskiej» O. Kofler, *Żydowskie dwory...*, s. 8.

⁶⁴ St. Szczepanowski, *Nędza w Galicji w cyfrach i program energicznego rozwoju gospodarstwa krajowego*, Lwów 1888, s. 117-118.

⁶⁵ J. Hrycak, *Prorok we własnym kraju...*, Warszawa 2010, s. 347.

⁶⁶ Jak stwierdza W. Mełamed: *Lata od 1867 do 1914 roku było latami bardzo dobrymi dla lwowskiego żydostwa w obszarze handlu, sztuki i nauki. Przed I wojną światową w Lwowie skoncentrowana była znacząca część żydowskiej inteligencji. W procentowym zestawie Żydzi posiadali około 70 % wszystkich adwokatów w mieście i około 60 % lekarzy. W lwowskiej izbie przemysłowo-handlowej 70 % członków stanowili Żydzi. Na uniwersytetach lwowskich w 1910 r. studiowało około 1 500 Żydów tj. 33 % w stosunku do ogólnej liczby studentów. Na wyższych uczelniach działało wiele żydowskich studenckich związków. Szereg żydowskich uczonych było uniwersyteckimi profesorami, wśród nich wybitny historyk Sz. Aszkenazy (1866-1935). Pod koniec XIX w do początku II wojny światowej Lwów był jednym z centrów żydowskiego drukiarstwa i działalności wydawniczej. I. Schall, *Przewodnik po zabytkach Żydowskich miasta Lwowa*, Lwów 1935, s. 26.*

Galicja Wschodnia przed I wojną światową stanowiła część integralną Cesarstwa Austro-Węgierskiego. Ziemie te przed rozbiorami I Rzeczypospolitej stanowiły część państwa polskiego, tak zwane kresy wschodnie. Galicyjską przestrzeń społeczną wypełniała wielokulturowa i

wieloetniczna ludność. Na problemy społeczne wynikające głównie z trudnej sytuacji gospodarczej nakładały się konflikty etniczne. Wydarzenia I wojny światowej, rewolucji w Rosji i wojny Polsko-Ukraińskiej jeszcze bardziej zaostrzyły owe konflikty.

BIBLIOGRAFIA

1. Borzym St., *Stanisław Szczepanowski, Idea polska. Wybór pism.*, Warszawa 1988.
  2. Broński K., *Rozwój gospodarczy większych miast galicyjskich w okresie autonomii*, Kraków 2003.
  3. Chojnowski A. i Bruski J., *Ukraina*, Warszawa 2006.
  4. *Encyclopedia of Jewish Communities, Poland*, Yad Vashem, Jerusalem 1980, vol. II.
  5. Hoff J., *Mieszkańcy małych miast Galicji Wschodniej w okresie autonomicznym*, Rzeszów 2005.
  6. Hrycak J., *Prorok we własnym kraju. Iwan Franko i jego Ukraina (1856-1886)*, Warszawa 2010.
  7. Kofler O., *Żydowskie dwory: wspomnienia z Galicji Wschodniej od początku XIX wieku do wybuchu I wojny światowej*, Warszawa 1999.
  8. Kozłowski M., *Zapomniana wojna. Walki o Lwów i Galicję Wschodnią 1918-1919*, Bydgoszcz 1999.
  9. *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. Majchrowski J. M., przy współpracy Mazur G. i Stepan K., Warszawa 1994.
  10. Mazur G., *Życie polityczne polskiego Lwowa 1918 - 1939*, Kraków 2007.
  11. Mielajew W., *Jewrei wo Lwowie*, Lwów 1994.
  12. Olgelbrand S., *Encyklopedia powszechna*, Warszawa 1860, t. II.
  13. Schall J., *Historia Żydów w Polsce, na Litwie i Rusi*, Lwów 1934.
  14. Serczyk W. A., *Historia Ukrainy*, Wrocław 1979.
  15. Szczepanowski St., *Myśli o odrodzeniu narodowym, wydanie trzecie uzupełnione z życiorysem i portretem autora. Pośmiertnego wydawnictwa zbiorowego Pisma i przemówienia*, Lwów – Warszawa 1923, t. I.
  16. Szczepanowski St., *Nędza w Galicyi w cyfrach i program energicznego rozwoju gospodarstwa krajowego*, Lwów 1888.
  17. Tomaszewski J., „Kresy wschodnie w polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku” [w:] *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku. Między Polską etniczną a historyczną*, t. VI, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź 1988.
  18. Wierzbień W., *Żydzi w województwie lwowskim w okresie międzywojennym. Zagadnienia demograficzne i społeczne*, Rzeszów 2003.
  19. Wilson A., *Ukraińcy*, Warszawa 2004.
- Wróbel P., *Zarys dziejów Żydów na ziemiach polskich w latach 1880 – 1980*, Warszawa 1991.
Zamorski K., *Informator statystyczny do dziejów społeczno - gospodarczych Galicji*, Kraków – Warszawa 1989.

Рецензенти: Сінкевич Є. Г., д.і.н., проф.
Smoliński Aleksander, dr hab., prof.